

Timur’u Geçmek: Akkoyunluların Osmanlılara Karşı Üstünlük İddiaları

Vural Genç*

Surpassing Timur: Superiority Claims of the Aqqyunlus Over the Ottomans

Abstract ■ In the 15th and 16th centuries Timur, who was a source of legitimacy for many Islamic dynasties, was commemorated in the Ottoman and Iranian worlds with images that were very different from each other. Beyond his well-known image in both worlds, his strong legacy and invincibility made Timur a primary figure in struggles for superiority. For several centuries Timur remained a basic criterion and a licit authority in debates of superiority and rivalries both in Ajam and Rumi worlds. This paper attempts to address the efforts of the Aqqyunlus, who presented themselves as heirs of Timur, to express their superiority over the Ottomans through the image of Timur.

Keywords: Aqqyunlu, Ottoman, Timur, Uzun Hasan, Mehmed the Conqueror.

Giriş

Timur (1370–1405), Türk-Moğol/İran-İslam dünyasında tartışılmaz meşruiyetiyle bağ kurulmaya çalışılan, cihangir padişah imajına sahip bir hükümdar olarak bilinir. Maveraünnehir’den, Kuzey Hindistan’a Anadolu’ya kadar olan geniş topraklar üzerinde kurduğu hâkimiyet, fetihten fetihe koşan güçlü ordusu ve yenilmezlik imajı Timur’u İskender ve Cengiz Han ile özdeşleştirmiştir. Timur, Türk-Moğol/İran-İslâm dünyasında sadece askeri başarıları ile ön plana çıkan, yenilmez bir fatih değildi. Karizmatik otoritesinin kendisinden sonra taklit

* İstanbul Üniversitesi.

Değerli katkılarından dolayı Prof. Dr. Feridun Emecen’e, gerek makaleyi okuyarak kıymetli önerilerde bulunan gerekse Uzun Hasan dönemine ait bu mektubun bir başka kopyasından beni haberdar eden Dr. Kioumars Ghereghlou’ya ve bu mektubu gönderme nezaketi gösteren Prof. John E. Woods’a içtenlikle teşekkür ediyorum.

edilmesinde bu askeri başarılarının yanında kendisini nispet ettiği kökenin ve evrensel misyonunun boyutlarını vurgulamak için almayı tercih ettiği sahib-kıran unvanının da etkisi vardı. Timur'un imparatorluğu daha sonra aynı topraklar üzerinde kurulacak siyasi teşekküller üzerinde yönetim, siyaset, edebiyat, bilim, sanat ve tarih yazımı alanlarında derin izler bırakacak güçlü bir mirasa da sahipti. Timurî meşruiyetin geniş bir coğrafyada kazandığı bu yaygınlık İran-İslâm ve Türk-Moğol dünyasında bu mirasın güncellenmesini de beraberinde getirdi. İranî-İslâmî ve Türk-Moğol yönetim geleneğini tevarüs eden Timur'un karizmatik kişiliği İslâm dünyasında sürekli taklit edilen bir imaj oldu.¹ İskender ve Cengiz'den sonra adeta Timur ile özdeşleşen *sahib-kıranlık* 16. yüzyıl İslâm dünyasında emperyal iddialara sahip imparatorlukların politik rekabet sahasında kullandıkları önemli bir siyasal meşruiyet kaynağı olduğu için Osmanlılar, Akkoyunlular, Safeviler gibi İslâm'ın hamisi oldukları iddiasındaki imparatorluklarca kullanıldı, taklit edildi.² Yönetim, siyaset, edebiyat, bilim, sanat ve tarih yazımı alanlarındaki bu Timurî miras, 16. yüzyıl boyunca tevarüs edilen ve bağ kurulmaya çalışılan adeta bir meşruiyet kaynağı haline geldi.

Acem ve Rum Dünyasında Timur Algısı

Timurî miras en çok Acem ve Rum dünyasında paylaşıldı ve önemsendi. 15. yüzyıl İran dünyasındaki kronik yazarları büyük bir saygı duydukları Timur'u

- 1 Beatrice Forbes Manz, "Tamerlane and the symbolism of sovereignty," *Iranian Studies*, 21/1-2 (1988), s. 121-122; Maria Eva Subtelny, *Timurids in Transition: Turco-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, (Leiden-Boston: Brill, 2007), s. 11-15; John E. Woods, "Timur's Genealogy," *Intellectual Studies on Islam: Essays Written in Honor of Martin B. Dickson*, ed. Michel Mazzaoui-Vera Moreen (Salt Lake City, Utah: University of Utah Press, 1990), s. 85-125.
- 2 Cornell H. Fleischer, "The Lawgiver as Messiah: The Making of the Imperial Image in the Reign of Süleyman, *Soliman le Magnifique et son temps: actes du colloque de Paris, Galeries nationales du Grand Palais, 7-10 mars 1990*, *Süleymân the Magnificent and his time: acts of the Parisian Conference, Galeries nationales du Grand Palais, 7-10 March 1990*, ed. Gilles Veinstein (Paris: La Documentation française, 1992), s. 160-161; Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 290; Vural Genç, "Acem'den Rum'a": *İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behîşt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)*" (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 361-363; Şah İsmail ve Şah Abbas'a verilen *sahib-kıran* unvanı bunun en önemli örneğidir. Sholeh A. Quinn, *Historical Writing During The Reign of Shah Abbas: Ideology, Imitation and Legitimacy in Safavid Chronicles* (Salt Lake City, Utah: University of Utah Press, 2000), s. 44-45.

her zaman için yenilmez ve cihangir padişah imajıyla andılar. Uzun Hasan ve Sultan Yakub gibi Akkoyunlu sultanları sahib-kıranlık üzerinden kendileri ile Timur arasında bir bağ kurmaya çalışırken³ bu çabanın bir benzeri de Safevilerde görülür. Şah İsmail, Şah Tahmasb ve Şah Abbas gibi Safevi şahları için Timur ile özdeşleşmiş olan sahib-kıran unvanını güncellemeleri yanında Safevi kronik yazarları bir yandan kaleme aldıkları hanedan tarihlerinde Timurlu tarihlerini ve Timur imajını model alırken, diğer yandan da Safevilerle Timurlular arasında çeşitli bağlar kurmaya çalıştılar.⁴

Timurî dünyanın bilim ve kültür mirası her iki dünyada taklit edilirken Timur, Osmanlı entelektüel dünyasında 16. yüzyıl boyunca farklı imajlarla anıldı. Bunlardan en öne çıkanı kuşkusuz Timur'un olumsuz imajı idi. Bu olumsuz imajın temelinde Timur'un 1402 yılında merkezi devleti kökünden sarsacak olan hamlesi yer alıyordu. Bu sarsıcı mağlubiyet, Osmanlı idaresi ve entelektüel dünyasında etkileri uzun zaman devam edecek ve zaman zaman da ortaya çıkacak olan bir travmaya dönüşmüştü. Enverî, Şükrullah, Aşıkpaşazâde, Neşri ve Oruç Bey gibi 15. yüzyıl Osmanlı kronik yazarları Timur'u kötü bir imajla takdim etmelerine rağmen genellikle onunla ilgili aşağılayıcı ifadelerle yer vermezler. Bu kroniklerin çoğunda Timur zalim olarak tavsif edilirse de Yıldırım da tedbirsiz ve hatalı bir padişah olarak resmedilir.⁵ Fatih Sultan Mehmed adına kaleme aldığı Farsça *Hünkâr-nâme*'sinde İranlı Ma'alî'nin, Timurlular ile ilgili övücü ifadeleri ise diğerlerinden oldukça farklı ve çarpıcıdır. O, Timur'u bir cihan padişahı olarak takdim edip Yıldırım Bayezid karşısında daha güçlü bir imajla resmederken halefi Şahruh'u ise herkesin itaat etmesi gereken İskender, "halife-yi zaman ve emîr-i zaman" şeklinde tavsif etmişti. Kendisini, padişahın meth ve senasıyla uğraşan birisi olarak

3 Akkoyunlu kroniklerinde ve sultanlar adına kaleme alınan bazı risalelerde Uzun Hasan ve oğlu Yakub'un sâhib-kırân olarak takdim edildiği bilinen bir gerçektir. Bkz. Ebubakr-i Tihârî, *Kitab-ı Diyarbakriyya*, haz. Necati Lugal, Faruk Sümer, I-II (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993); Fazl Allah Ibn Ruzbihan Khunji Isfahani, *Tarikh-i Alam-â-râ-yı Amini*, haz. Muhammed Akbar Ashiq (Tehran: Entesharat-e Miras Maktob, 2003); Vural Genç, "An Unknown Epistle of Idris-i Bidlisi: Risâla dar 'İlm-i Qiyâfat," *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 51 (2018), s. 247-248.

4 Ayrıntılı bilgi için bkz. Naindee Signh Chann, "Lord of the Auspicious Conjunction Origins of the Sahib-Qiran," *Iran and the Caucasus*, 13 (2009), s. 93-110; Sholeh Quinn, "Notes on Timurid Legitimacy in Three Safavid Chronicles," *Iranian Studies*, 31/2 (1998), s. 149-158.

5 İlk Osmanlı kroniklerinde Timur İmajı için bkz. Feridun Emecen, "İlk Osmanlı Kroniklerinde Timur İmajı," *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), s. 271-283.

takdim eden Ma'âlî'nin, Fatih Sultan Mehmed'in muasırı Şahruh hakkındaki bu ifadeleri kuşkusuz padişahın otoritesi ile çelişen şeylerdi.⁶

İdris-i Bidlîsî'nin çizdiği Timur imajı ise ilk Osmanlı kronik yazarlarının bu konudaki görüşlerinden biraz farklıydı. Bahsedilen erken Osmanlı kroniklerinin “zalim, gaddar ve kan dökücü” Timur tasviri⁷ *Heşt Behîşt*'te daha yumuşak bir tona sahiptir. Bidlîsî yer yer Timur'dan zalim, “ahir zaman fitnelerinin kaynağı” olarak bahsetse de esasında “sahib-kıran ve emîr Timur⁸” unvanlarıyla ve kurguladığı hikâyenin tonuyla ona saygı duyduğunu gizlemez. Yıldırım ile Timur'dan bahsederken “taht ve taç sahibi, Cem ihtişamlı iki padişah” ifadeleriyle Timur'u, Yıldırım'a denk, “İslam dinine hizmet yolunda⁹” bir hükümdar olarak takdim eder. Hatta Yıldırım Bayezid'i Timur ile olan savaşın tek müsebbibi olarak görür.¹⁰ Bidlîsî'nin bu olumlu Timur tasviri Hoca Sadeddin ve Ali'ye de yansımış gözükmektedir.¹¹ Osmanlı dünyasındaki bu imajına karşın istisnasız bütün Akkoyunlu ve Safevi kronikleri meşruiyet kaynağı olarak gördükleri Timur'dan sahib-kıran şeklinde saygıyla bahsederler.¹²

Osmanlı entelektüel dünyasında menfi ama mutedil, yer yer olumlu imajının yanında Timur'un hala hafızalarda taze kalabilen şöhreti, 15. ve 16. yüzyıllar boyunca önce Akkoyunlular ve ardından Safeviler ile Osmanlılar arasında zaman zaman ortaya çıkan üstünlük gibi bir başka tartışmanın da fitilini ateşlemiş gözükmektedir. Osmanlıların Timur üzerinden Acem dünyasına karşı yürüttükleri üstünlük iddiaları Timurî meşruiyet özelinde *sahib-kıranlık* etrafında şekillenirken Acem dünyasının Timur üzerinden Osmanlılara karşı yürüttükleri bu üstünlük tartışmaları daha detaylı ve ince işlenmiş, sıklıkla dillendirilmiştir. Akkoyunlular ve Safevilerin başını çektiği bu üstünlük tartışmaları adeta her iki tarafın ümerasının da katıldığı diplomatik bir rekabete dönüşmüştür.

6 Şahruh ile ilgili anlatıların birçok yerinde bu övücü ifadelere rastlanır. Bkz. Ma'âlî, *Hünkârname*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK), no. 1417.

7 Ayrıntılı bilgi için bkz. Emecen, “İlk Osmanlı Kroniklerinde Timur İmajı,” s. 271–283.

8 İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behîşt*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 3209, vr. 171b, 203b.

9 Timur'un, Ankara Savaşı'ndan sonra Manisa civarındaki bazı yerleri fethetmesini gaza ve cihat, Hindistan seferini ise İslam'ı ihya ve Peygamber'in ümmetini takviye adımı olarak görmüştür. İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behîşt*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 3209, vr. 219a, 276a.

10 Bu kanaatin, Âli'ye sirayet ettiği görülebilir. Nitekim o da Bidlîsî'nin görüşlerine katılarak Yıldırım'ın, Timur gibi bir cihan padişahı karşısında daha saygılı davranması ve ona boyun eğmesi gerektiğinin altını çizer. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 296.

11 Emecen, “İlk Osmanlı Kroniklerinde Timur İmajı,” s. 280–281.

12 Quinn, “Notes on Timurid Legitimacy in Three Safavid Chronicles,” s. 149–158.

1402'deki Ankara Savaşı'nda yaşanan ağır yenilgi sonrası toparlanma sürecinde Osmanlılar kendilerini tekrar Timur'la karşı karşıya getirecek her türlü hamleden kaçındılar. Hatta bu dönemde Osmanlıların Timur ile bir vassallık ilişkisi içinde olabileceklerini düşündürecek birden fazla karine mevcuttur. Örneğin Çelebi Mehmed, Timur adına sikke bastırırken II. Murad ise Timur'un oğlu Şahruh'un gönderdiği hilatı giyinmek zorunda kalarak bir nevi bağılıklarını bildirmişlerdi.¹³ Timurî üstünlüğün kabul edildiği bu dönem, aynı zamanda Osmanlıların dikkatli adımlarla Timur'a karşı alttan alta bir üstünlük mücadelesi girişimlerine rastlar. Özellikle Timur'un Yıldırım'a yazdığı mektuplarında padişahın soyuna yönelik kullandığı aşağılayıcı ifadeler hafızalarda taze iken özellikle Ankara Savaşı'ndan sonra II. Murad döneminde Osmanlı hanedanının meşruiyeti için bir soyağacı oluşturulması çabaları, Timur ve Şahruh'un üstünlük iddialarını çürütmeye matuf olarak yorumlanmıştır.¹⁴ Bu hamleler bir kökenin ifşası yanında muhtemelen Timurî yönetime karşı bağlı ve sessiz kalmayı ön plana alan Osmanlı idarecilerinin beri taraftan yaşadıkları travmayı aşma, Timur kadar meşru bir kökene sahip olduklarını vurgulama girişimleriydi. Bu ilk dönem üstünlük girişimleri Timur'un varisi Şahruh henüz hayatta iken sadece Osmanlıların meşru köken iddialarıyla sınırlı kaldı. Yazıcızâde Ali'nin tam da Şahruh zamanında kaleme aldığı *Selçuknâme*'sinde Osmanlıların Kayı boyu kökenine vurgu yapması bu çerçevede entelektüel kesimde içe yönelik çabalar olarak okunabilir.¹⁵

Benzer bir çabanın yani hanedanın soya dayalı üstünlüğü meselesinin kısa bir süre sonra Akkoyunlu kroniklerinde yerini almaya başlaması bu anlamda bir tesadüf değildir. Abubakr-i Tihranî İsfahanî'nin, tıpkı Osmanlılar gibi Akkoyunlu sultanlarının soyunu Oğuz Han'a kadar indirmesi çok saygı duydukları Timur'a karşı üstünlük girişimi olarak telakki edilebileceği gibi Osmanlılarla gelecekte

13 Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), s. 122, 128-129, 144.

14 İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481*, s. 18-19; Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, I, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), s. 110-111. Bu kökenlerin yeniden keşfi yorumunda farklı bir yaklaşım için bkz. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, s. 19-28. Ayrıca hanedanın meşruiyeti amacıyla soyağacı oluşturma geleneği ve bunun İslami tarihyazımındaki fonksiyonu için bkz. İlker Evrim Binbaş, "Structure and Function of the Genealogical Tree in Islamic Historiography," *Horizons of the World: Festschrift for İsenbike Togan*, ed. İlker Evrim Binbaş, Nurten Kılıç-Schubel (İstanbul: İthaki Yayınları, 2011), s. 465-544.

15 Yazıcızâde Ali, *Selçuknâme (indeksli tıpkı basım)*, haz. Abdullah Bakır (Ankara: TTK Yayınları, 2014), vr. 14b.

ortaya çıkacak bir rekabetin habercisi sayılır.¹⁶ Bir diğer Akkoyunlu kronik yazarı Fazlullah ibn Ruzbihân Huncî hem Bayındırıye hem de Osmanlı hanedanını soyları Oğuz'a dayanan en muteber iki hanedan olarak takdim ederse de, Bayındır Han hanedanının ideal vasıfları taşımalarından ötürü daha üstün olduğunu ileri sürer.¹⁷ Bu iki Akkoyunlu kroniğindeki tartışmaların İslam'ın ve Müslüman dünyanın koruyuculuğunu üstlenme noktasında Osmanlılara karşı bir üstünlük mesajı içerdiği açıktır.

Osmanlı entelektüel dünyasında Timur'a karşı yürütülen üstünlük tartışmaları 16. yüzyılda daha farklı bir boyut aldı. Timurluların idari olarak çok az temsil edildiği bir ortamda siyasal ve kültürel anlamdaki güçlü Timurî miras bütün doğu dünyasında hanedanların bağ kurmaya çalıştıkları bir meşruiyet kaynağı haline geldi. Osmanlılar, önce Akkoyunlu ve ardından Safeviler, Maverainnehr hanları ve Babürlüler bu mirastan payına düşeni aldılar. Bunlardan Osmanlılar dışındakiler Timurî mirasla doğrudan bir bağ kurarken Osmanlı entelektüel dünyasında padişahların Timur'dan bile daha üstün oldukları şeklinde yeni bir söylem gelişti. Bu üstünlük tartışmasının en iyi örneği neredeyse Timur'la özdeşleşen *sahib-kıran* unvanının 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı padişahları özelinde tekrar güncellenmesi olmuştu. Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, I. Selim ve I. Süleyman önemli bir Timurî meşruiyet kaynağı olan bu *sahib-kıran* unvanı ile anıldılar. Timur için Osmanlı dünyasında hem menfi olarak takdim edilen hem de idealize edilen karmaşık bir imaj oluşturulmuştu.¹⁸

Sahib-kıran unvanı ve imajının Osmanlı padişahları için güncellenmesi, onların Timur gibi bir imaja sahip olduklarının takdim edilmesi çabası ise de –aşağıda bahsedilecek olan Akkoyunlu örneğiyle karşılaştırıldığında–bu tam anlamıyla bir üstünlük tartışması sayılmazdı. Bu çaba daha çok Timur'la Osmanlı padişahlarının birbirine denk olma durumunu yansıtıyordu. Bununla beraber Osmanlı padişahının Timur'dan bile üstün olduğu şeklindeki ilk tartışmanın Timurluların siyasal anlamda zayıfladığı; Fatih dönemine ve sonrasına denk gelmesi şaşırtıcı değildir. Fatih'e takdim edilen ve ona ideal bir hükümdar vasfı bahşeden bir eserde padişahın, *sahib-kıranlıktan* çok öte, *sahib-kıranların* kendisine hizmet ettiği üstün bir hükümdar olarak tavsif edilmesi bu Timurî meşruiyet aracının Osmanlı

16 Ebubakr-i Tihrihî, *Kitab-ı Diyarbakriyya*, I, s. 11-30.

17 Fazl Allah Ibn Ruzbihan Khunji Isfahani, *Tarikh-i Alam-ârâ-yı Amini*, s. 27, 30.

18 Konuyla ilgili argümanlar için yeni bir çalışma: Feridun M. Emecen, "Cihangirliğin Yeniden İnşası: Sahib-Kıran Sultan Selim Han," *Yavuz Sultan Selim Han Dönemi ve Bursa*, ed. N. A. Günay (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2018), s. 26-44.

dünyasındaki en erken kullanımlarından biri olmalıdır. Buradaki ifadeler açık bir üstünlük tartışması olup *sahib-kran* Timur, Fatih'e hizmet eden birisi olarak takdim edilmiştir. Riyâzî'nin bu imaj oluşturma çabası her ne kadar Fatih'in üstlendiği misyon ve askeri başarıları ile uyuşuyorsa da daha Fatih döneminde bu üstünlük tartışmalarının varlığı Timurluların artık siyaset sahnesinde olmamaları ile de açıklanabilir. Diğer taraftan Timur'un Osmanlara karşı üstünlüğü de yine Fatih dönemine ait bir metinde tartışılmıştır. Ma'ali'nin yukarıdaki satırları da Osmanlı karşısındaki Timurî üstünlüğün sessizce kabulü çabasından başka bir şey değildir. II. Bayezid'in ilk saltanat yıllarında eserini tamamlayan Tursun Bey'in Timur ile Fatih Sultan Mehmed'i karşılaştırması, padişahın hem soyca hem de askeri güç açısından Timur'dan üstün olduğunu belirtmesi Osmanlı entelektüel dünyasındaki erken denemelerden biri olmalıdır.¹⁹ Akkoyunluların Timur üzerinden Osmanlılara karşı yürüttükleri üstünlük tartışması ile eş zamanlı olarak Osmanlı entelektüel dünyasında benzer tartışmaların yaşanması dikkate değerdir.

Bidlîsî'nin geriye dönük yaptığı üstünlük tartışmaları her ne kadar Ma'ali'nin ifadeleri gibi aleyhte olsa da buraya ilave edilmelidir. Timur hakkındaki olumlu görüşlerinin ötesine geçen Bidlîsî'nin, Osmanlı patronajından çıktıktan sonra tartışmayı bir başka boyuta çekmesi ve Timur'un Yıldırım'dan üstün olduğu tartışmasına girmesi İstanbul'da iken yazmak isteyip de yazamadığı düşüncelerindedir. Özellikle Fatih ve II. Bayezid dönemlerine ait Osmanlı kronikleri ve diplomatik yazışmaların Timur'la girilen bu mukayese çerçevesinde vermek istedikleri mesajın hedefinde Acem dünyasının büyük bir kısmını temsil eden, Timurî meşruiyetle doğrudan bir bağ kuran, İslam'ın hamiliği rolüne soyunup, gaza ve cihat misyonunu üstlenen Akkoyunlular olduğu açıktır.

Uzun Hasan'ın Fatih'e Karşı Cihangirlik Yarışı

Timur merkezli Osmanlı karşıtı üstünlük tartışmaları, Akkoyunluların güçlerinin zirvesinde olduğu bir dönemde yaşandı. 1452'de bütün rakiplerini yenerek Akkoyunlu tahtına oturan Uzun Hasan'ın kısa bir süre içerisinde Akkoyunlu nüfuz sahasını genişletmeye çalışması batı ve doğudaki komşuları olan Osmanlılar, Karakoyunlular ve Timurlularla karşı karşıya gelmesiyle sonuçlanmıştı. 1467'de rakibi Karakoyunlu Cihanşah'ı yenip topraklarını ele geçirerek payitahtını Amid'den Tebriz'e taşıyan Uzun Hasan 1469'da ise Maverâünnehr ve Horasan hakimi Timurlu

19 Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-feth*, haz. Mertol Tulum (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), s. 154-156.

Ebu Said Han'ı mağlup ederek bütün Horasan'ı ele geçirmişti. 1470'lere gelindiğinde Bidlîs dâhil Kürt ümerasının hâkim olduğu toprakları Akkoyunlu topraklarına katabilmişti. Bu, Timur'un sahip olduğu geniş coğrafyanın önemli bir kısmını yeniden ele geçirdiği anlamına geliyordu. Böylece batıda Erzincan ve Ruha'dan, doğuda Azerbaycan, Irak-ı Acem, Fars, Kirman ve Hazar kıyı şeridine kadar uzanan geniş bir coğrafyada hâkimiyetini pekiştirmişti.²⁰ Bir zamanlar Timur'un hükmettiği bu topraklara sahip olmak Uzun Hasan'ın kendisini Timur'dan daha güçlü bir hükümdar olarak telakki etmesine vesile olmuş gözükmektedir. Bu genişlemeci siyaset çerçevesinde 1472 yılında Tokat'a kadar olan coğrafyayı ele geçirmesi, müttelikleri Karamanoğlu beylerini Osmanlı karşısında desteklemesi, Horasan'dan Tokat-Sivas'a kadar uzanan geniş coğrafyanın yeni sahibi Uzun Hasan'ı çok geçmeden Fatih Sultan Mehmed ile karşı karşıya getirecekti.

On yıl gibi bir zaman içerisinde beyliği, küçük bir göçer aşiretinden evrensel egemenlik iddialarına sahip İslamî bir güce dönüştüren Uzun Hasan tüm bu kazanımları elinde tutmak için yeni bir ideolojiye ihtiyaç duydu.²¹ Akkoyunlu kurumsallaşması çerçevesinde formüle edilen yeni ideoloji, bütün İslamî meşruiyet araçlarının kendisi için seferber edildiği Uzun Hasan'ın Müslüman dünyanın lideri olduğu vurgusunu taşıyordu. Böylece Osmanlılarla nesep oluşturma bağlamında alttan alta başlayan rekabet, Uzun Hasan'ın bu büyük toprak kazanımlarının ardından iyiden iyiye belirginleşti. Daha açık bir ifadeyle bu büyük askeri zaferler ve toprak kazanımları Uzun Hasan'ı Osmanlılar ve Memlükler karşısına İslam'ın koruyucusu sıfatıyla çıkmaya sevk etmişti. Uzun Hasan'ın Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği mektuplar dikkatlice okunduğunda bu rekabetin artan tonu daha net görülebilir. 1467 yılında Karakoyunlu Cihanşah'ı yenmesi vesilesiyle Fatih'e gönderdiği fetihnamede Uzun Hasan'ın bazı Karakoyunlu ümerasının kesik başarılarını padişaha gönderdiğini söylemesi yumuşak bir göz dağı şeklinde anlaşılmaya müsaitti.²² Fatih'e bir diğer mektubunda Karakoyunlu Cihanşah'ın ortadan kaldırılmasından sonra oğlu Hasan Ali ile mücadelede meşru gerekçe olarak "mescitleri yıktırması ve fiil-i şeni' işlemesini" öne sürmesi İslamın koruyuculuğu ve imanın tazeleyicisi (müceddid) misyonu ile ortaya çıktığını gösteriyordu.²³ 1469 yılında Timurlu Ebu Said Han'a karşı elde ettiği zafer, Uzun Hasan için cihangirlik ve

20 John E. Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, çev. Sibel Özbudun (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993), s. 173–178.

21 Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, s. 178.

22 Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, I, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1274), s. 274–275.

23 Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, I, s. 275-276.

üstünlük iddialarını daha meşru bir zeminde yineleyeceği bir fırsat sayılırdı. Neticede Uzun Hasan, Timur gibi bir cihangir hükümdarın son siyasi temsilcilerini ortadan kaldıran taraf olarak elini çok daha güçlendirmişti. Bu zaferin ardından, Hürremabad ve Loristan'ı alması münasebetiyle Fatih'e gönderdiği fetihnamesinde Uzun Hasan, padişaha "ali-cenab, emir ve sipehdar" gibi ancak ümeradan birine verilebilecek olan çok sıradan unvanlarla hitap etmesi, onu kardeşi mesabesinde gördüğünü belirtmesi Uzun Hasan'ın, Fatih karşısındaki üstünlük iddiasının bir dışa vurumuydu. Fetihnamesinde Uzun Hasan'ın Mazenderan, Taberistan, Sarî, Esterabad, Kumes, Damğan, Bastam, Semnan, Firuzkuh, Sultaniye, Tun, Tabas, Kain, Haf, Şahcan, Loristan, Hurremabad ve Cezire'yi fethettiğini belirtmesi sahip olduğu geniş topraklar ve gücünü karşı tarafa hissettirmeye matuftu.²⁴ Yaklaşan savaş öncesinde bir diplomasi savaşı yaşanıyordu. Fatih, Uzun Hasan'ın kibir dolu bu mektuplarına verdiği cevapta mağrurluk ve haddini aşmanın kötü bir akıbete yol açabileceği konusunda uyarıyordu.²⁵

Uzun Hasan, üstlendiği İslam'ın koruyuculuğu misyonundan Osmanlılar dışında aynı zamanda Memlükleri de haberdar etmekten geri durmadı. 1469'dan sonra Memlüklerin Behisni naibine gönderdiği bir mektubunda şer'i ve örfî hükümdarlık şartlarını taşıdığından bahsediyor, ancak bu şartların Mısır sultanları ve Şam hakimlerinde olmadığını öne sürüyordu. Küfür emareleri taşıdıkları ve bidat sayılacak uygulamalar sürdürdükleri gerekçesiyle meşruiyetini kabul etmediği Memlükler üzerine yürüyeceğinden bahsetmesi kendisine biçtiği rolün bir yansımasıydı.²⁶ Memlük vasalı Şahbudak Dulkadir'e gönderdiği bir diğer ultiमतomda topraklarını teslim etmesini, Mekke ve Medine'de ise egemenliğinin tanınmasını istemesi Uzun Hasan Müslüman dünyanın yeni efendisi misyonuna gayet uygundu.²⁷ Uzun Hasan'ın hedefinde şimdi hem Memlükler hem de Osmanlılar vardı.

Akkoyunlular her ne kadar Timurlularla aralarında bir bağ kurmaya çalışıp Timur'dan ideal bir hükümdar olarak saygıyla bahsettilerse de Osmanlılarla siyasi çekişmelerinde Timur imajını farklı bir kurgunun merkezine oturtular. Osmanlılara karşı üstünlük iddialarını Timur'dan bile üstün oldukları şeklinde kurguladıkları bir tartışmayla başladılar. Akkoyunluların Osmanlılar karşısında güçlü bir şekilde üstün oldukları iddialarının Uzun Hasan'ın Osmanlılara karşı meydan okuduğu, gücünün zirvesinde olduğu böyle bir döneme denk gelmesi tesadüf değildi.

24 Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, I, s. 276-277.

25 Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, I, s. 276-278.

26 TSMA. E. 576/9.

27 Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, s. 195.

Timur üzerinden Osmanlılara karşı yürütülen üstünlük iddialarına Acem dünyasında daha sıkça rastlanır. Akkoyunluların, Safevilerin ve hatta Babürlülerin hafızalarında henüz taze olarak kalan Ankara Savaşı yenilgisi, zaman zaman bir diplomatik silah ve rencide edici gözdağı olarak Osmanlı karşısında kullanılacakları tuhaf bir üstünlük tartışmasına ve diplomatik savaşa dönüştü. Osmanlı karşıtı bu üstünlük tartışmasını Acem tarafında ilk başlatanlar Akkoyunlular oldu. Akkoyunlular ve Trabzon Kommenosları üzerine seferleri vesilesiyle Fatih'e atası Yıldırım'ın başına gelenlerin hatırlatılması bu üstünlük tartışmalarının habercisi sayılırdı.²⁸

Akkoyunlular tartışmayı Osmanlı karşıtı üstünlük iddialarının ve Timur darbesi hatırlatmalarının çok daha ötesine taşıdılar. Uzun Hasan ile Fatih arasındaki diplomasi savaşı 1472'den sonra zirveye çıktı. Uzun Hasan'ın Tokat'ı almasından (1472) hemen sonrasına tarihlenen Akkoyunlular tarafından Osmanlı'nın Rum vilayeti beyi Şarabdar Hamza Bey'e hitaben gönderilen Farsça mektup bu üstünlük iddialarının daha geniş bir zeminde tartışıldığını gösterir.²⁹ Söz konusu mektup işte tam da Uzun Hasan'ın gücünün zirvesinde olduğu, ardı ardına büyük zaferler kazandığı bu dönemde, 1473'teki Osmanlı-Akkoyunlu savaşından hemen önce kaleme alınmıştı. Bir müddet Rum'da kaldıktan sonra Uzun Hasan'ın himayesine girdiği anlaşılan mektup yazarının, bu satırları Uzun Hasan'ın direktifleri doğrultusunda kaleme

28 Feridun M. Emecen, "İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid," *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 43 (2016), s. 74.

29 TSMA. E. 11602; TSMA. E. 566/48. Uzun Hasan'ın direktifleri doğrultusunda yazılan bu mektubun arşivde birden fazla ve farklı kopyası mevcuttur. Birbirinden farklı hatlarla yazılan bu kopyalardan TSMA. E. 11602'deki kopya iki eksik bahis dışında tamdır. Diğer kopya ise (TSMA. E. 566/48) baştan ve sondan eksik olmasına rağmen ilk kopyada yer almayan iki bahsi barındırır. Birbirinden çok az farklı iki kopyanın varlığı bunların farklı zamanlarda birbiri ardına gönderilmiş olabileceğini düşündürülebilir. Mektuptan geçmişteki bazı araştırmalarda söz edilmişse de hiç birinde tartışılan bütün bahislere yer verilmemiştir. Mektuptan ilk olarak Selahattin Tansel kitabında bahseder. Tansel bu kopyalardan sadece birini (TSMA. E. 11602) görmüş ancak mektupta geçen bahislerden sadece bir kaçının o da özet bir şekilde üzerinde durmuştur. Tansel'in kullandığı bu özet çeviride bazı yanlışlıklar da göze çarpar. Bkz. Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri* (İstanbul: MEB Yayınları, 1971) (ilk baskı 1953), s. 301-303; Bekir Sıtkı Baykal ise makalesinde bu mektubun ilk kopyasına (TSMA. E. 11602) yer vermişse de içeriğine hemen hemen hiç girmemiştir. Dolayısıyla mektubun ikinci kopyasındaki ekstra bahisler yer almaz. Buna ilaveten mektubu yeniden yazarken bazı yerlerin yanlış okunduğu görülebilir. Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Katî Mücadele Hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması," *Belleten*, 21 (1957), s. 261-296; ayrıca bu mektuptan Woods da kitabında bahseder. Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, s. 193-194.

aldığı söylenebilir. Bu detaylı mektup Akkoyunluların Osmanlılara üstünlüğü tartışmasını önceki mektuplardan daha sofistike bir şekilde ele alıyor, bu iddialar için çeşitli deliller ve açıklamalar sunuyordu. Bir bakıma Uzun Hasan döneminde başlayan Timur'a ve Osmanlılara karşı meşru bir nesep oluşturma çabasının, Timur darbesi anımsatmalarının, Uzun Hasan ile Fatih arasındaki diplomasi savaşlarının daha detaylı devamı sayılırdı. Bu uzun Farsça mektupta dillendirilen yegâne şey tam anlamıyla Akkoyunluların Osmanlılara olan üstünlüğüydü.

Hamza Bey'e gönderilen bu mektup Osmanlıların Karamanoğullarının içişlerine karışmama temennisi ile başlar ve Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun'un da Fatih'in yanına benzer taleplerle adam gönderdiğinden bahseder. Bu birkaç satırlık samimi temenni ve tavsiye, yerini çok daha uzun gözdağı içerikli satırlara bırakır. Mektubun hemen hemen her yerine sinmiş olan en dikkat çekici şey Uzun Hasan için çizilen geniş nüfuz sahasıydı. Uzun Hasan daha önceki bir mektubunda da Fatih'e bu geniş sınırlarını hatırlatmasına rağmen mektubu kaleme alan meçhul Akkoyunlu bürokratu bunu bir kez daha hatırlatma gereği duyarak hamisinin Horasan, Semerkand ve Hıta'dan Azerbaycan'a, Irakayn, Fars ve Kirman'dan Hindistan'a, Hurremabad, Loristan ve Kürdistan'dan Gilan, Rüstendar ve Şirvan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya hükmettiğini söylüyordu. Çizilen bu nüfuz sahasıyla yapılmak istenen şey Akkoyunluların Osmanlılardan coğrafi anlamda çok daha büyük olduğunun hissettirilmesiydi. Bu nüfuz sahasının yanında mektubun en dikkat çekici özelliği bir savaş çağrısı niteliği taşımaktan çok Akkoyunluların gücünü karşı tarafa duyurma amacı taşıyor, üstünlük iddialarını yumuşak bir gözdağı ve ultiatom çerçevesinde takdim ediyor oluşuydu. Temelde barışın hâkim kılınmasını önceleyen bu mektupta Osmanlıların İslam'ın hamisi olma, gazaya öncülük etme misyonlarına cevaplar da vardı. Bu meçhul Akkoyunlu bürokratu, Osmanlıların Karamanoğullarının içişlerine karışmaması halinde her iki tarafın da dostluk içinde gazayla meşgul olacaklarını, böylece Müslümanlar arasında bir ihtilafın ortaya çıkmayacağını vurguluyordu. Ardından Akkoyunluların gaza yönünü ön plana çıkarmakla işe başladı. Akkoyunlular İslami meşruiyet kaynağı olarak telakki ettikleri gazaya öncülük meselesini "her iki taraf da gazayla meşgul olsun" önerisiyle kendi açılarından çözüme kavuşturmuşlardı. Meçhul Akkoyunlu bürokratu, Osmanlı padişahlarının gazayı kendilerine düstur edindiklerini, "yüce yaratıcının kendi padişahlarına da [Uzun Hasan] büyük bir devlet nasip ettiğini ve onun da gazayla meşgul olduğunu" belirtiyor, dolayısıyla her iki hanedanın da kardeş olması gerektiğini teklif ediyordu.³⁰

30 TSMA. E. 11602; TSMA. E. 566/48.

Gerçekten de hem Akkoyunlu kroniklerine hem de Osmanlılarla olan diplomatik yazışmalarına bakıldığında Akkoyunluların bu gaza misyonunu üstlendikleri, hatta Müslüman dünyanın koruyuculuğu rolüne dahi soyundukları görülebilir. Uzun Hasan'ın bu büyük siyasi kazanımları mevcut siyasal teşekkülün konar-göçer aşiretler gurubundan evrensel egemenlik iddialarında bulunan ve İslam'ın hamisi olduğunu her fırsatta güçlü rakiplerine göstererek aslında onlarla bu anlamda eşit olduklarını vurgulayan uluslararası siyasal bir güce dönüştürdü. Bu büyük fetihler onu Cengiz Han ve Timur gibi bir dünya fatihi olma yolunda meşrulaştırdı. Uzun Hasan'ın bu dünyevî sıfatlarına "gaziler sultanı, müceddid, imam-ı adil ve imam-ı zaman" gibi dinî sıfatlar da eklendi.³¹ Taşındığı zamanın imamı sıfatı, uygulamaya konulan şer'î düzenlemeler ve diplomatik yazışmalara yansıyan Müslüman dünya liderliği vurgusu Uzun Hasan'ın rakip hanedanlar için kullandığı meşruiyet araçlarındandı.³² Uzun Hasan'ın, henüz daha şehzade olan Bayezid'e gönderdiği Rebiyülahir 874/Ekim 1469 tarihli mektubunda Karakoyunlu Cihanşah'ı fiil-i şeni' işlediği, müezzinleri minarelerden attırdığı, mescid ve zaviyelerde şarap içirdiği kısacası şeriat yolunu terk ettiği için cezalandırıp bu fiillere son verdiğini ve şeriatı tekrar ikame ettiğini belirtmesi,³³ sahib-kıran unvanıyla İslamı güçlendirmek için Gürcistan'a yönelik gaza faaliyetlerinde bulunduğunu ima etmesi³⁴ üstlendiği şeriatın koruyuculuğu misyonunu güçlü komşusuna hissettirmesi çerçevesinde okunabilir. Yine Fatih'e yazdığı mektubunda Gürcistan'a yaptığı seferlerden gaza şeklinde bahsetmesi, İslam'ın hamisi olma yolunda Osmanlılarla eşit bir konumda olduğunu vurgulamaya yönelik olup üstlendiği dini misyona meşruiyet kazandırmak amaçlıdır.

Meçhul Akkoyunlu bürokrati, gazanın vazgeçilmez bir meşruiyet kaynağı olduğunu bildiği için her iki tarafın da gaza ile meşgul olan taraflar olarak ilan edilmesinde bir sakınca görmüyordu. Akkoyunlular Osmanlıların gazilik yönünü teslim ettikleri gibi kendilerinin de gaza misyonunun tanınmasını istiyordu.³⁵ 1461 yılında Fatih, Trabzon üzerine sefere çıkarken Akkoyunlu padişahı ve ümerası

31 Abubakr-i Tihri, *Kitab-ı Diyarbakriyya*, I, s. 1; Jalal al-Din Davvani, "Arz-e Sipâh-e Uzun Hasan," haz. İraj Afshar, *Majalle-ye Danishgêde-ye Edebiyat*, 28 (1335/1956), s. 28-29; Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, s. 165-166.

32 Woods, *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, s. 173, 178-198.

33 Tâcizâde Sa'di Çelebi, *Mecmû'a-yı Münşeat*, haz. Necati Lugal, Adnan Sadık Erzi (İstanbul: İstanbul Fetih Derneği, 1956), s. 24-29.

34 Abubakr-i Tihri, *Kitab-ı Diyarbakriyya*, II, s. 376-377, 392.

35 TSMA. E. 11602; TSMA. E. 566/48.

Müslüman bir padişahın gazasına engel olmamak adına müdahale etmemişler ve kendileri de Gürcistan gazasına çıkmışlardı.³⁶

Gazanın sağladığı İslamî meşruiyet ve prestij iki hanedan arasında pay edildikten sonra ultiमतom niteliğindeki mektupta esas olarak Akkoyunluların Timur üzerinden kurguladıkları üstünlük bahsi açıldı. Meçhul Akkoyunlu bürokrati, Uzun Hasan'ın, bütün ihtişamına rağmen Timur'la bile karıştırılmaması gerektiğini Osmanlılara tembih ediyor, onun Timur'dan bile üstün olduğu iddiasını okunması için gerekçeleriyle karşı tarafa sunuyordu. Meçhul Akkoyunlu bürokrati, bu üstünlük iddiasını desteklemek için bazı örnekler üzerinden Timur ile Uzun Hasan'ı karşılaştırma yoluna gitti.³⁷

Meçhul Akkoyunlu bürokrati, öncelikli olarak Uzun Hasan'ın üstünlüğünü ve meşruiyetini ayetler ve hadisler gibi İslamî referanslarla vurgulama yoluna gitti. Uzun Hasan'ın iktidarının ilahi menşeli olduğu iddiası aslında Osmanlı karşısında Akkoyunlu hanedanının üstünlüğünü vurgulamaya matuftu. Bu üstünlüğün anlatılmasının mümkün olamayacağını belirtirken, ekâbirin bu hususta yazdıkları, padişah tarafından da duyulmuş olabilecek kitapları referans gösteriyordu. Meçhul Akkoyunlu bürokrata göre Uzun Hasan'ın üstünlüğünün ilk ve en açık delili Timur'un on yedi yıl boyunca kuşattığı ancak bir türlü alamadığı Alıncak Kalesi'nin Uzun Hasan'ın emirlerinden biri tarafından bir günde alınmış olmasıydı. Akkoyunlu ümerasından Şah Ali Bey tarafından alınan bu kale Abubakr-i Tihri'ye göre Timur'un on yedi yıl boyunca kuşatma altında tuttuğu zorlu bir kaleydi.³⁸ Hondmîr'e göre bu kale İran, Turan, Irakeyn, Fars ve Azerbaycan'ın en muhkem kalesiydi ve savaşla alınacak türden bir yer değildi.³⁹ Timur gibi bir cihangir padişahın bile almakta zorlandığı böyle sembolik değere sahip bir kalenin Akkoyunlu padişahı tarafından hem de bir günde alınması hem Timur'a hem de Osmanlılara karşı en açık üstünlük nişanesiydi. Üstelik alınmasından sonra kalenin içinin hiç olmadığı kadar tahıl, altın ve kumaşlarla doldurulmuş olması vurgusu şahın zenginlik ve kudretini yansıtmak amacına matuftu.⁴⁰ Meçhul Akkoyunlu bürokrati, Timur'un alamadığı Sârî memleketinin ve Şahrüh'un alamadığı Hürremâbâd

36 Abubakr-i Tihri, *Kitab-ı Diyarbakriyya*, II, s. 391-392.

37 TSMA. E. 11602; TSMA. E. 566/48.

38 Abubakr-i Tihri, *Kitab-ı Diyarbakriyya*, II, s. 468-469.

39 Hondmir, Timur'un on yıl boyunca kaleyi kuşattığını ve nihayetinde aldığını belirtir. Bkz. Ghiyas Al-Din b. Humam Al-Din Khvandamir, *Habib al-Siyar*, III (Tehran: Entisharat-e Khayyam, 1380), s. 499.

40 TSMA. E. 11602; TSMA. E. 566/48.

Kalesi'nin de Uzun Hasan tarafından alındığını belirterek bunların getirdiği prestiji de üstünlük nişanesi hanesine eklemiştir. Uzun Hasan'ın fetihnamesinde Fatih'e belirttiği hususların bir tekrarı kabilindendi.⁴¹

Meçhul Akkoyunlu bürokratına göre Timur herkesçe nefret edilen gaddar bir mizaca sahip olduğu için herkes onun etrafından kaçıyor. Oysa Uzun Hasan daha cömert ve merhametli olduğu için herkes onun dergâhına yöneliyordu. Burada kastedilen şey uzak-yakın coğrafyalardan Uzun Hasan'ın yanına gelen aşiret toplulukları ve beylikler ümerası idi. Rum'dan ve Şam'dan kalabalık grupların gelmesi aynı zamanda Osmanlı padişahına karşı bir üstünlük durumuydu. Sonuçta Uzun Hasan'a sığınanlar Osmanlı nüfuz sahasından kimselerdi. Bu cümlelerle Osmanlı padişahı için nüfuzu altındakileri yerli yerinde tutamayan ve koruyamayan zayıf bir imaj oluşturulduğu söylenebilir. Timur'da var olan mal ve mülk tamamının Osmanlı padişahı tarafından da bilindiğini belirten meçhul Akkoyunlu bürokrati, Uzun Hasan'ın sahip olduğu bunca geniş coğrafyaya rağmen kimsenin malına ve canına kastetmediğini aksine tebaasına hürmet gösterdiğini övünerek vurguluyordu.⁴²

Üstünlük iddialarının belki de en dikkat çekici kısmı soy tartışması idi. Meçhul Akkoyunlu bürokratına göre Timur basit bir kuyumcunun soyundan geliyordu, dolayısıyla hiçbir meşruiyeti yoktu. Bu durum Timurlu tarihçilerinin Timur için meşru bir nesep oluşturma çabasının⁴³ Akkoyunlu dünyasında pek fazla kabul görmediğini gösterir. Tekrar meçhul Akkoyunlu bürokratına dönecek olursak oysa Uzun Hasan, yüce bir soya mensuptu ve sahip olduğu yüce nesebinden dolayı bütün Türkler ona katılıyordu. Burada bahsedilen şey Akkoyunluların Oğuz Han'a kadar indirdikleri bu anlamda Osmanlılarla rekabet ettikleri nesepleri idi. Osmanlı entelektüel dünyasında II. Murad döneminde Yazıcızâde Ali ile başlayan ve daha sonra II. Bayezid döneminde İdris-i Bidlîsî ile devam eden ama aynı zamanda muasır Akkoyunlu kaynaklarında da rastlanan Oğuz Han vurgusu, Timurî meşruiyet karşısındaki alternatif soy arayışı çabası olarak yorumlanabilir.⁴⁴ Timur'un soyuyla ilgili bu ifadeler daha önce hiçbir yerde rastlanmadığı belirtilmekle beraber esas

41 TSMA. E. 11602.

42 TSMA. E. 11602; TSMA. E. 566/48.

43 Bu çabalar için bkz. Woods, "Timur's Genealogy," s. 85-125.

44 Osmanlı dünyasında Timurî meşruiyete alternatif arayışların da yine 16. yüzyılda başladığını belirtmek gerekir. Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı entelektüel dünyasında sahib-kıran olarak takdimi, Timur'un bu güçlü mirası karşısında yeni bir meşruiyet kaynağı yaratma çabası olarak görülebilir. Bu yeni tartışmalar için bkz. Emecen, "Cihangirliğin Yeniden İnşası: Sahib-Kıran Sultan Selim Han", s. 26-44.

amacın Uzun Hasan'ı, soyca Timur'dan üstün tutmak olduğu açıktır. Bu çaba Osmanlı ve Akkoyunlu dünyalarında yaşanan soy kurgusunu hatırlatır niteliktedir. Meçhul Akkoyunlu bürokrati, Uzun Hasan'ın soyca üstünlüğünü özenle seçtiği bir örnekle açıkladı. Rum ve Şam'da Türklerin kâfir yerine konulduğundan ve onlardan haraç alındığından bahsederken bu uygulamaların Osmanlılarca sürdürüldüğünü ima ediyordu. Kendisinin Rum'da bulunduğu vakitte reayanın Osmanlı padişahı ve hanedanına dua ettiklerini gördüğünü oysa şimdi bir bidat olarak reaya vergi dayatıldığını, reayanın da mecburen yerlerini terk ettiğini, Fatih'in atalarının yolundan saptığını ve ülkenin darü'l-eman vasfını yitirdiğini ve uğursuzluk diyarına dönüştüğünü eleştirel bir dille ifade ediyordu.⁴⁵ Meçhul Akkoyunlu bürokratinin burada kastettiği şey, klasik Osmanlı toprak sistemi çerçevesinde sürdürülen tahrir uygulaması ve vergilendirmelerin böyle bir sisteme alışık olmayan kitleler arasında yarattığı hoşnutsuzluk olmalıydı. Anadolu'dan İran'a yaşanan göçlerde vergilerden ve reaya statüsünden kurtulmanın da etkili olduğu bilinmektedir.⁴⁶ Bu karşılaştırmada Osmanlı padişahı Türkmen aşiretlerini vergiye bağlayan ve hareketlerini sınırlandıran tarafta yer alırken Akkoyunlu padişahı ise aksine Türkmen aşiretlerini himaye eden tarafta yer almaktadır. Uzun Hasan'ın göçer aşiretleri himayesi Akkoyunlu kronik yazarı Fazlullah ibn Ruzbihân Huncî İsfahani'nin Akkoyunluların göçer aşiretlere bakışı ve vergilendirme ile ilgili satırlarını hatırlatır. Akkoyunlu hanedanının meşruiyetini ve üstünlüğünü tartıştığı eserinin giriş bölümünde Fazlullah ibn Ruzbihân, hanedan mensuplarının köken olarak şehirli olmadığını tam tersine yaylak ve kışlak arasında gidip gelen göçerler olduğunu iftiharla vurgular. Zira ona göre şehir bütün kötülüklerin toplandığı yerdir ve Akkoyunlular bu yüzden şehirlere yerleşmeyi çok az tercih etmişlerdir.⁴⁷

Meçhul Akkoyunlu bürokratinin, reayanın “kafir gibi haraca” bağlanmasını padişahların tebaasının malına göz dikmesi olarak algılaması da bir diğer tartışmadır. Fazlullah ibn Ruzbihân yine aynı bölümde Akkoyunlu sultanlarının tebaanın malına asla göz dikmediklerini, reaya karşı daima müşfik olduklarını söylerken kastettiği şey şüphesiz “haraç” meselesidir. O, Akkoyunlu sultanlarının, haraç

45 TSMA. E. 11602; TSMA. E. 566/48.

46 Vergi yükünden ve reaya statüsünden kurtulmak isteyen aşiretlerin İran'a göçüne Uzun Hasan ve Şah İsmail zamanında rastlandığı gibi daha sonrasında da rastlanır. 1574 tarihli bir hüküm Van'dan İran tarafına göçen Halidi aşiretinden bahseder. Hükümde bu aşiretin Osmanlı tebaasından olduğu, vergisini Osmanlı tarafına ver geldiği açıkça belirtilir ve aşiretin geri getirilerek eski yerlerine yerleştirilmeleri sıkıca tembih edilir. A. DVN. MHM. d. 26, hkm. no. 78.

47 Fazl Allah Ibn Ruzbihan Khunji İsfahani, *Tarikh-i Alam-ârâ-yı Amini*, s. 26.

olarak isimlendirdiği bu vergilendirmeye diğer hükümdarların aksine “reayanın hayat suyunu kurutmak” olarak telakki ettikleri için karşı olduklarını vurgular.⁴⁸ Fazlullah ibn Ruzbihân'ın Akkoyunlu sultanlarını göçer Türkmenleri destekleyen, diğer hükümdarlar gibi “haraç” bağlamayan koruyucu sıfatıyla takdim etmesi ve bu himaye biçimini Akkoyunluların meşruiyetinin temeli ve hanedanın üstünlük nişanesi olarak telakki etmesi tam da İran dünyasının 15. yüzyılda göçerlere ve onların vergilendirilmelerine bakışını yansıtır.

En azından mektubun yazıldığı dönemde Uzun Hasan'ın göçerleri himaye eden bir misyonla ortaya çıkan ve bu vergilendirmeyi haraç ya da bidat olarak telakki eden kişi olarak algılandığı düşünülebilir. Dolayısıyla meçhul Akkoyunlu bürokratu, göçerleri himaye eden Akkoyunlu padişahını Rum ve Şam'daki Türkler için bir kurtarıcı olarak resmediyor, yanına gelen herkesi yüksek mevkilere getirerek haraçtan kurtaran, onlara imkân ölçüsünde “ülkeler” taksim eden karizmatik ve ideal bir yönetici olarak takdim ediyordu. Meçhul Akkoyunlu bürokratu Rum ve Şam'dan toplulukların gelmesini haraçtan kurtulmak olarak telakki ediyor ve kendilerine çadırlar ve yaşayacakları topraklar verilerek önemli askeri ve siyasi pozisyonlara getirilmelerini de tebaasına karşı müşfik bir padişah imajı çerçevesinde sunuyordu. Meçhul Akkoyunlu bürokratının dikkatle seçtiği bu cümlelerle aslında bir taraftan Uzun Hasan'ı idealize ederken diğer taraftan da Osmanlı padişahını Türkleri kâfir yerine koyarak onlardan haraç alan “zalim” hükümdar şeklinde tavsif ediyor ve bu durumu Akkoyunluların üstünlüğüne hamlediyordu.⁴⁹

Osmanlıların göçer aşiretleri ve reayayı vergilendirilmesini bidat olarak telakki eden ve padişahın atalarının yolundan saptığını söyleyen meçhul Akkoyunlu bürokratu bu iddiasını desteklemek için iki örnek verir. Bunlardan ilki Osmanlıların önceleri kafirleri esir edip kiliseleri yakarken şimdilerde Müslümanları esir edip mescitleri harap ettikleri şeklindeki duyumlardı. Meçhul bürokratın kastının Osmanlıların beylikler üzerindeki tazyiki olduğu açıktır. İkincisi ise Osmanlıların daha önce hiç yapmazken şimdilerde paranın (altının) ayarıyla oynayıp değiştirmeleri idi. Akkoyunlu bürokratu Tokat pazarında olmayan tezazinin kendileri tarafından konulduğunu iddia ediyordu. Bu her iki örnek de Osmanlıların adeta Müslümanlıktan çıktıkları, Akkoyunluların ise reayaya karşı adil oldukları vurgusunu taşıyordu.⁵⁰

48 Fazl Allah Ibn Ruzbihan Khunji Isfahani, *Tarikh-i Alam-âvâ-yı Amini*, s. 29.

49 TSMA. E. 11602; TSMA. E. 566/48.

50 TSMA. E. 11602.

Atıfta bulunulan Kuranî referanslar, başka bir ülkenin tebaasını kendisine çeken müşfik ve adil kurtarıcı padişah imajı yanında soy, zenginlik, güç ve ihtişam açısından Timur'a olan üstünlük başka iddialarla da desteklendi. Bu üstünlük kriterleri arasında yer alan coğrafyanın bilinebilirliğinin sağladığı avantaj ve imtiyaz daha önce hiç tartışılmamış bir meseleydi. Meçhul Akkoyunlu bürokratu Osmanlı tarafına açık hitabında Timur'un Anadolu'nun hem coğrafyasını hem de halkını iyi tanımadığını, coğrafyaya yabancı olduğunu iddia ediyordu. Oysa Uzun Hasan'ı Timur'dan daha üstün ve avantajlı kılan şey meçhul Akkoyunlu bürokratına göre Anadolu'yu hem coğrafi hem de demografik açıdan çok iyi bilmesi idi. Hamisi Uzun Hasan'ın Anadolu'yu çok iyi bildiği iddiasını Timur ile ilgili bir örnek üzerinden pekiştirdi. Timur Kayseri'den geçerken Yıldırım Bayezid'in nerede olduğunu bir türlü anlayamamış, padişahın nerede olduğunu anlamak için ümerasından birkaç binini Osmanlı tarafından birilerini yakalayıp bilgi almak amacıyla göndermişti. Ama bu mümkün olmamıştı. Ardından ümerasından Şah Melik'i göndermiş, o da iki kişiyi bin bir güçle yakalayıp getirebilmişti. Timurlu tarihlerinde bu hususa açıkça yer verildiğini hatırlatması da iddiasına referans mahiyeti taşıyordu. Her şeyden önce Anadolu coğrafyasının Akkoyunlularca bilinebilirliği yumuşak bir gözdağından başka bir şey değildi. Coğrafyanın çok iyi tanınması burada Timur'unkinden bile daha yıkıcı olabilecek olan bir sefer uyarısı mahiyetinde işlenmiş gözükmetedir. Meçhul Akkoyunlu bürokratinin bu gözdağı içeren sözlerinde aslında haklılık payı yok değildi. Akkoyunlular Karamanoğulları, İsfendiyaroğulları, Germiyanogulları, Dulkadıroğulları gibi Anadolu beylikler dünyası üzerinde kurdukları nüfuzları sayesinde oldukça avantajlı konumda idiler. Muhafif Türkmen beylikleri dünyasıyla kurulan bu yakınlık yanında Osmanlı idaresinden hoşnut olmayan kitlelerle kurulan irtibat Akkoyunluların Anadolu'daki elini daha da güçlendiriyordu. Bu bilinebilirliği bir diğer örnek olarak Defterdar Mehmed Çelebi adında birinin şimdilerde Akkoyunlu tarafında yer aldığını belirten meçhul Akkoyunlu bürokratu, Çelebi'nin padişahın memleketini, ordusunu ve hazinesini çok iyi bildiğini iddia ediyordu. Bu ikinci örnek de açık bir gözdağıydı. Kurulan bütün bu ilişkiler aynı zamanda Anadolu'da olup bitenlerin Akkoyunlular tarafından çok iyi bir şekilde bilindiği anlamına geliyordu. Bu bilinebilirlik haklı olarak Osmanlı karşısında bir üstünlük nişanesi olarak telakki ediliyordu.⁵¹

Uzun Hasan için bir diğer üstünlük Timur'un bile daha önce sahip olamadığı Hüdavendigâr evladı, Karamanoğulları, İsfendiyaroğulları, Germiyanogulları, Dulkadıroğulları, İnaloğulları, Rashaogulları, Bozca[lu] ümerası, Bazarlubegoğulları,

51 TSMA. E. 11602; TSMA. E. 566/48.

Tozanlıoğulları gibi bir takım ümera ve aşiret mensuplarının Uzun Hasan'ın himayesine girmiş olmalarıydı.⁵² Hüdavendigâr evladı ifadesinin Fatih Sultan Mehmed'in bir şehzadesinin ya da bir Osmanlı şehzadesinin Akkoyunlu tarafında olduğu şeklindeki bir yoruma açık olduğu söylenmelidir. Dulkadiroğlu Şah Mehmed, Rüstem ve Süleyman Beyler; İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmed Bey ve Germiyanoglu Yakub Bey'in bir oğlunun Uzun Hasan'a sığındıkları bilinmektedir.⁵³ Diğer taraftan Uzun Hasan'ın Karamanoğulları üzerinde doğrudan bir nüfuza sahip olduğu bilinen bir diğer gerçektir. Buraya kadar sayılan bu beyliklerin bir diğer ortak özelliği Ankara Savaşı'nda Timur'un tarafına geçmiş olmaları yanında genişleyen Osmanlı nüfuzu karşısında her zaman İran tarafıyla (Timurlu-Akkoyunlu-Safevi) ittifak kurmaya çalışmalarıdır. Meçhul Akkoyunlu bürokratinin bundan sonrasında söz konusu ettikleri ise İran'a göç eden Türkmen aşiretleri ve daha küçük oymaklardır. Halep Türkmenlerinin en ünlü kollarından birisi olan Uzun Hasan zamanında İran'a göç ettiği anlaşılan İnaloğulları oymağı Şah Abbas devrinde önemli mansıpları elinde tutan oymaklardan biri oldu.⁵⁴ Meçhul Akkoyunlu bürokratinin bahsettiği Bozca[lu]lar da Halep Türkmenlerine bağlı küçük oymaklardan biriydi.⁵⁵ Rashaoğulları ise Gürcistan'ın kuzeybatısındaki aynı adlı bölgeden gelip Uzun Hasan'a sığınmışlardı. Bazarlubeyoğulları ve Tozanluoğulları da Orta Anadolu'nun göçer aşiretlerinden olup bir kısmının İran'a gittikleri bunlardan Bazarlubeyoğullarının Tebriz'de, Tokat tarafından giden Tozanluoğullarının ise Horasan'da sakin oldukları bilinmektedir. Meçhul Akkoyunlu bürokrati Anadolu beylikler dünyasından ya da büyük aşiretlerden Uzun Hasan'ın yanına gelenlerden bazılarını yazmıştı. Anadolu'da iken Timur'a biat eden bu beylik mensuplarının ve aşiretlerin Timur'un yanında olup olmamaları aslına bakılırsa bir üstünlük nişanesi sayılmazdı. Sonuçta bunlar Timur'u askeri anlamda zorlayacak güçte değillerdi ve Timur isteseydi zaten bunlardan bir kısmını beraberinde götürebilirdi. Ancak buradaki esas maksat Osmanlıların hükmettiği beylikler dünyasının bir kısım ümerasının ve Anadolu'daki tebaasının Uzun Hasan'ın himayesine girmeleri vesilesiyle Osmanlılara karşı ortaya konulan üstünlüktü. Daha öncede bahsedildiği gibi bu örnekler beylikler dünyası üzerine

52 Şah İsmail'in himayesine giren ümera ve aşiret mensupları için bkz. Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* (Ankara: TTK Yayınları, 1999).

53 Baykal, "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Katî Mücadele Hazırlıklar," s. 270.

54 Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 160, 174.

55 Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 52.

ve tebaasına hükmedemeyen zayıf bir padişah ve rakip imajı çizmek amacına matuf olarak özenle seçilmişti.⁵⁶

Meçhul Akkoyunlu bürokratına göre Uzun Hasan, Irak ve Azerbaycan'da idi. O buralardayken bile Rum'dan güruh güruh firar eden Türk ümerası, halkı ve diğerleri Akkoyunlu padişahının yanına gelmeye devam ediyordu. Daha önce bahsedildiği gibi bu örnekle Osmanlı padişahın tebaasını kendisine çeken bir hükümdar imajı verilmekle beraber esas gaye başkaydı. Burada esas amaç Osmanlıları reayasına sahip çıkamayan, onları firar etmeye zorlayacak şiddet politikaları izleyen zayıf rakip olarak resmetmekti. Meçhul Akkoyunlu bürokratu eğer padişah reayasına karşı merhametli ise Şah Melik'in bile iki kişiyi zorla ele geçirdiği Rum'dan kaçıp gelenlerin nasıl anlaşılması gerektiğini karşı tarafa bir soru olarak yöneltiyordu. Bu soru altında Akkoyunlu bürokratinin anlatmak istediği şey, padişahın mülkü zorbalıkla ele geçirdiği ve reayaya karşı ise acımasız olduğuydu. Padişahın mülke ve reayaya karşı koruyuculuk görevini yerine getirememesinin en açık delili Rum'dan kaçan tebaasının Akkoyunlu padişahına gelip biat etmeleri idi. Ona göre padişah gerçekten merhametli olsaydı sürekli olan bu kaçıp gelme hadiseleri yaşanmazdı.⁵⁷

Bir diğer üstünlük aslında biraz tehdit ve gözdağı içeriyordu. Meçhul Akkoyunlu bürokratına göre Timur gerçekleştireceği seferler için Maveraünnehr ve Semerkand gibi çok uzak bir coğrafyadan yola çıkıyordu. Yani Timur Anadolu'ya çok uzak bir coğrafyadan gelmişti. Oysa Akkoyunlu padişahının ülkesi Osmanlı topraklarına bitişikti. Dolayısıyla bu yakınlık Akkoyunlular için büyük bir avantaj demektir. Bu da çok uzak mesafeler kat edilmeden her istediğinde Osmanlı topraklarına girilebileceği anlamına geliyordu. Bu anlamda Timur'dan daha üstün ve avantajlı konumdaydı.⁵⁸

Meçhul Akkoyunlu bürokratu Uzun Hasan'ı zenginlik ve sahip olduğu ordu anlamında Timur'la karşılaştırdı. Ona göre Timur'un bütün ümerasına dağıttığı inamı hatta daha fazlasını Uzun Hasan sadece bir emirine veriyordu. Katar katar atlar, develer ve katırlar, altın, kumaş, hilat, kılıç ve kemer bu hediyeler arasındaydı. Uzun Hasan'ı Timur'a karşı üstün kılan bir diğer husus Timur'un aksine süvari askerlerinin çok oluşu, ordusunun ise çok daha teçhizatlı oluşuydu.⁵⁹ Son bahis ise eksik olup Timur'un çok sayıda düşmanı olduğu yönündedir. Bu kısım eksik

56 TSMA. E. 11602; TSMA. E. 566/48.

57 TSMA. E. 566/48.

58 TSMA. E. 11602; TSMA. E. 566/48.

59 TSMA. E. 11602; TSMA. E. 566/48.

olsa bile Akkoyunlu bürokratinin burada Uzun Hasan'ın, düşmanının olmadığını aksine dostunun fazla olduğunu iddia ettiğini tahmin etmek güç değildir.⁶⁰ Mektup iki taraf arasında düşmanlığın olmadığı vurgusu, Fatih'i halası çocukları olan Karamanoğullarıyla iyi geçinmesi ve Uzun Hasan'a sığınmış olan Karamanoğullarına topraklarını geri vermesi tavsiyesiyle sona eriyordu. Mektubu kaleme alan meçhul bürokrat "Osmanlının ekmeğini" yediği için bu tarihi uyarıları yapma gereği duyduğunu belirtiyordu. Müslümanlar arasında fitnenin kaldırılmasını vacip olarak telakki eden Akkoyunlu bürokrati, satırlarını da bu maksatla kaleme aldığını ifade ediyordu.⁶¹

Bu üstünlük tartışması metninin, Akkoyunlu ve bazı Osmanlı hanedan tarihlerinin (*Tarih-i Alam-ârâ-yı Amini, Heşt Behîst*) hanedanı farklı konular üzerinden diğer hanedanlarla üstünlük yarışına soktukları mukaddime kısımlarına çok benzer bir mahiyet taşıdığına hiç kuşku yok. Meçhul Akkoyunlu bürokratinin, abartının yer yer hakim olduğu bu örnekleri Uzun Hasan'ın güç, ihtişam ve zenginliğini rakiplerine yansıtmak ve gözdağı içeren bazı kısımları Fatih'i yaklaşan savaştan caydırmak amacıyla özenle seçtiği rahatlıkla anlaşılabilir. Mektubun karşı tarafta nasıl bir yankı uyandırdığına dair bir ipucumuz yoktur. Ancak Osmanlı tarafından daha cevabi bir mektup yazılıp gönderilmeden Fatih ordusuyla gelmişti.

Akkoyunlular ile Osmanlılar arasındaki bu üstünlük polemizi 1473'teki Başkent (Otlukbeli) Savaşı arifesinde diplomatik yazışmalar üzerinden yaşandı. Bu üstünlük tartışmasında Akkoyunlular Osmanlılara karşı olan üstünlüklerini doğrudan belirtmek yerine Timur'dan bile daha üstün oldukları şeklinde formüle ederek rakiplerine hissettirmeye çalıştılar. Sonuç olarak onlara göre Timur'dan üstün olmak zaten Osmanlılardan da üstün olmak anlamına geliyordu. Bu da Osmanlı dünyasında olduğu gibi Akkoyunlu dünyasında da Timur imajının ne denli önemsendiğini gösteriyordu. Meçhul Akkoyunlu bürokrati üstünlük iddialarına dayanak oluşturduğu açıklamalarıyla aynı zamanda reayasına karşı şefkatli, yenilmez, iktidarı Tanrı tarafından onaylanmış, ideal bir Akkoyunlu padişahı imajı da çizmişti. Onun bu tartışmalarla vermek istediği mesaj oldukça açıktı: Bir taraftan Timur'un yol açtığı travma ve atası gibi acı bir akıbeti yaşayabilme ihtimali Osmanlı padişahına tekrar anımsatılırken diğer taraftan Timur'dan bile üstün olan Akkoyunlu padişahının ne denli büyük bir yıkıma yol açacağına hesap edilmesi gerektiği nazik ama uyarıcı bir dille beyan ediliyordu. Osmanlı tarafını uyarı maksadıyla kaleme alınmış olan

60 TSMA. E. 566/48.

61 TSMA. E. 11602.

bu metin, tarafların birbirlerinin siyasi ve dini otoritesini kabul etmesi (her iki hanedan da kardeş olsun) gerektiği tavsiyesini de taşıyordu. Ancak içindeki bütün bu üstünlük tartışmalarının ötesinde mektubun taşıdığı mesaj oldukça açıktı; bu mesaj Osmanlıların artık şer'î olarak İslam dünyasına hükmetme vasfını yitirdiği, “küfür ve bidata saplandığından” hakimiyeti altındaki toprakları yönetmek için artık hiç bir meşruiyetinin kalmadığıydı. Mektubun taşıdığı bu açık mesaj bir haliyle Müslüman hanedanların birbirleri üzerine yapacakları seferleri haklı bir zemine oturtma ve bunun için bir meşruiyet oluşturma yöntemini andırıyordu. Uzun Hasan hem bu hem de Behisni hakimine yazdığı mektupla Osmanlıların ve Memlüklerin İslam dünyasını temsil etme vasfını artık yitirdiğini, bu sıfatı şimdi kendisinin taşıdığını ve dolayısıyla hem Timur'un yapamadıklarını yapan hem de onun son temsilcilerini ortadan kaldıran cihangir bir padişah iddiasıyla İslam dünyasının hamisi olduğunu açıkça ilan ediyordu.

Sonuç

Akkoyunlular 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra güçlerinin zirvesinde olduklarını hissettikleri bir dönem diplomatik yazışmalar üzerinden Osmanlılara karşı bir dizi üstünlük tartışmasına girdiler. Her ne kadar bir üstünlük tartışması gibi duruyorsa da daha derinde Acem dünyasının Rumî dünyadaki rakiplerine karşı formüle ettiği ve propagandasını yaptığı ideolojiler manzumesiydi. Bu tartışmalarda onları motive eden ve psikolojik üstünlüğe sevk eden yegane şey hiç kuşkusuz Timur'un Osmanlılar karşısında almış olduğu galibiyetti. Doğrudan Timurî mirasla aralarında bağ kuran bu iki güç, Acem dünyasını temsil ettikleri için kendilerini Timur'un bu galibiyetinin prestijine de ortak etmişlerdi. Osmanlılarla olan rekabetlerinde Timur gibi karizmatik ve yenilmez bir şahsiyeti sürekli ön plana çıkararak bu Acem-Rum karşıtlığını güncellemiş oldular.

Bu üstünlük tartışmalarının Akkoyunluların güçlerinin zirvesinde olduğu hissettikleri ve ciddi bir siyasi ve ideolojik kurumsallaşma aşamasını tamamladıkları bir döneme denk gelmesi tesadüf değildi. Bu haliyle Uzun Hasan'ın mektubu bu ciddi kurumsallaşmanın ardından inşa edilen yeni devlet ideolojisinin propagandası sayılırdı. Bütün İslamî meşruiyet araçlarının kullanıldığı bu ideoloji propagandasında Akkoyunlular İslam dünyasının liderliği ve Müslüman dünyayı yönetme kriterlerini taşıdıklarını ilan ederken Osmanlıları da bu misyondan mahrum etmek için çeşitli siyasi ve dinsel argümanlar geliştirdiler. Akkoyunluların bu tartışmayı başlatması için bütün şartlar uygundu. Uzun Hasan, kendisini sahib-kıran, İslam'ın yegane

hamisi, müceddid, imam-ı zaman ve herkesin itaat etmesi gereken ulu'l-emr olarak ilan ettiğine göre Osmanlılara karşı böyle diplomatik bir savaşı başlatabilirdi. Uzun Hasan yalnızca bu iddiayı Osmanlılara karşı değil Memlûklere karşı da sürdürdü. Safeviler de Akkoyunluların bu üstünlük tartışmalarını değişen dinsel ve politik söylemleri çerçevesinde yeni argümanlarla devam ettirdiler.

Acem dünyasında Osmanlılara karşı kurgulanan bu üstünlük tartışmalarının içinde Timur'a ayrıca yer verilmesinin neredeyse ihtiyaç duyulan bir gelenek halini aldığı görülür. Akkoyunlulardan sonra Safeviler ve Babürlüler de Timur'un yol açtığı yıkımın getirdiği travmayı çeşitli vesilelerle Osmanlılara hatırlattılar. Bu aynı zamanda Acem dünyasını temsil eden güçlerin Timurlularla aralarında bir bağ kurdukları anlamına geldiği gibi Timur gibi güçlü bir imaj üzerinden rakiplere mesaj vermek olarak yorumlanabilir. Timurî meşruiyet doğrultusundaki bu üstünlük tartışmaları sonuç olarak Akkoyunlu sultanları için bir imaj çiziyorsa da Osmanlı dünyasında ise her ne kadar Timur'a menfi olarak bakılsa ve yaşattığı travmalardan dolayı sevilme de 16. yüzyılda bile Timurî meşruiyetin ve mirasın Akkoyunlular ve Osmanlılar için ne denli önemli olduğunu, bu mirasın her iki tarafın entelektüel dünyasında hala önemsendiğini gösterir.

**AKKOYUNLU UZUN HASAN'IN BİR BÜROKRATININ
RUM VALİSİ MUİNÜD'DEVLE VE'D-DİN HAMZA BEY'E
MEKTUBU**

(T SMA. E.11602-E.11676-E.566/48)

O, dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olandır.⁶²

En aziz, en cömert, en akıllı, en büyük, zamanının yeganesi, insanoğlunun en seçkini, Allah'ın inayetine mahzar olmuş yüce emîr Mu'înü'd-devle ve'd-dîn Hamza Bey'e *Allah onun yüceliğini arttırsın* sonsuz selam ve sınırsız esenlik sunarak, bu görüşmenin hayırlı olması dileğimizle. Dostane olan selamımızı ilettikten sonra belirtilmelidir ki işittiğimize göre bundan önce aynı zamanda Hüdavendigâr'ın da halası olan Karamanoğullarının annesi şefaath talebi için padişahın dergahına gelirken yolda ölmüş ve ondan sonra oğlu gitmişti. Bu durum sizin de malumunuzdur. Sultanlara sığınan kimselerin artık o sultanların korumasında oldukları tarih kitaplarında yazılıdır. Karamanoğullarının annesi ve onun oğlu da bizim padişahımıza sığındılar. Hitay sınırına kadar bütün Horasan ve Semerkand bizim padişahımız tarafından fethedilmesine rağmen Özbek, Moğol ve Hezare ümerasından mektuplar gelmişti. Söz konusu mektuplarda "Allah'a şükürler olsun ki fetih ve ilahi yardım zamanın ve yeryüzünün padişahına yakındır" şeklinde yazmışlardı. Dikkat edecek olursanız Hitay fethedilinceye kadar Horasan ayan ve eşrafından "padişah bize yönelsin ve bizi zalimlerin elinden kurtarsın" şeklinde mektuplar gelmeye devam etti; korunma amacıyla padişahın şefaathine sığınmışlardı. [Padişahımız] böyle memleketleri bırakıp Azerbaycan'a gitti. Şimdi aldığımız duyumlara göre hazret-i padişahımızın annesi, Karaman'ın işlerine karışıp zahmet vermesinler ki her iki tarafın dostluğu artsın ve o padişah gazayla meşgul olabilsin, bu padişah da gazaya yönelebilsin şeklindeki mesajını vermek üzere bir adamını hazret-i Hüdavendigâr'a göndermiş. Bu sözler devletin devamını isteyen bu kimse [mektubun yazarı] tarafından oldukça beğenildi. Her ne kadar bu samimi zat, bu meselede itham edilmiş ise de o dergahın tuzunu yediği için nasihat olsun diye söylüyor. Allah'ın büyüklüğü üzerine yeminler olsun ki devletin devamını isteyen bu zatın yegane maksadı, Müslümanlar arasında fitne, fesat ve ihtilafın çıkmaması, her iki tarafın da gazayla meşgul olmasıdır. Çünkü o padişahın ecdadı da sürekli gazayla meşgul olmayı kendilerine şiar edinmişlerdi. Yüce yaratıcının büyük bir devlet bahşettiği bizim padişahımız da gazayla meşgul olsun, her ikisi de kardeş olsunlar. Allah'ın inayetiyle Emir Timur'un haşmet ve

62 Kur'an: 59/23.

görmesine rağmen padişahı ona nispet etmesinler. Padişahımızın Emir Timur'a olan üstünlüğüne dair açıklamaları mütalaa buyursunlar.

Birincisi: Allah'ın bu padişaha olan inayeti elbette burada açıklanacağından çok daha fazladır. Kuran ayetleri ve hadisler bu konuda apaçıktır. Büyüklerin bu konuda yazdıkları yüce katınızcıca duyulmuş olmalı.

Diğeri: Emir Timur Alıncak Kalesi'ni 17 yıl boyunca kuşatmış ancak alamamıştı. Bu padişahın mülazımlarından birisi Allah'ın inayetiyle kaleyi bir günde fethetti. O kalede tahıl bile yokken şimdi altınlar ve kumaşlarla dolu.

Diğeri: Emir Timur soğuk yüzlü bir adamdı. İşte bu yüzden insanlar ondan nefret ediyor, sürekli etrafından kaçıyor. Ancak bizim padişahımız şefkatlidir, bütün emîrler ve halklar onun dergahına yüz çevirmiştir. Emir Timur halkın ırzına, malına ve namusuna tamah ederdi; türlü işler meydana gelirdi. Siz de iyi biliyorsunuz ki bu kadar geniş bir memleketi fethetmesine rağmen padişahımız hiç kimsenin malına ve ırzına halel getirmede. Aksine hepsinin hürmet ve izzeti arttı.

Diğeri: Emir Timur bir kuyumcunun oğluydu. Bizim padişahımız ise yüce soyludur. Padişahlık nesebi itibarıyla bütün Türkler ona geliyor. Şam'da ve Rum'da bütün Türkleri kafir yerine koymuşlardı ve onlardan haraç alıyorlardı. Allah'a hamdolsun ki padişahımızın yanına gelen herkes büyük emîrlik mertebesine yükseldi. Herkese kendi ölçüsünde ülke ve mansıp bağışladı. Böylece haraçtan kurtuldular.

Diğeri: Emir Timur sizin ülkenize oldukça yabancıydı. Orayı iyi tanıyamıyordu; insanların çok iyi bilmiyordu. Siz de iyi biliyorsunuz ki padişahımız sizin bütün ülkenize ve halkına vakıftır. Herşeyi çok iyi bilir. Emir Timur, Kayseri'nin aşağısından hareket ettiğinde Hüdavendigâr'ın nerede olduğunu bir türlü öğrenememişti. Bir kişiyi ele geçirip getirmeleri ve bu şekilde ondan gerekli bilgileri almaları için birkaç bin ümerasını göndermişti. Ama ümerası hiç kimseyi yakalayamadı. Ondan sonra muteber emîrlerinden Şah Melik'i gönderdi. O da binbir güçlüklerle reayadan ancak iki kişiyi tutabilmişti. Emir Timur'un tarih kitaplarında bundan bahsedilir.

Diğeri: İsimleri ayrıntılı olarak verilen bütün bu ümera padişahımızın yanındadır. Bunlardan hiçbirisi Emir Timur'un yanında olmadı: Hüdavendigaroğlu, Karamanoğlu, İsfendiyaroğlu, Germiyanoğlu, Dulkadiroğulları, İnaloğlu, Rashaoğlu, Bozca ümerası, Bazarlubeyoğlu, Tozanluoğulları, defterdar olan ve [sizin] memleketin, hazinenin ve ordunun tamamına vakıf olan Mehmed Çelebi.

[**Diğeri:** Padişahımız şu an Irak ve Azerbaycan'dadır. Türk ve diğer milletlerin ümerası ve halkından birçoğu güruh güruh Rum'dan kaçarak bu tarafa geliyorlar.

Düşünün ki Şah Melik'in reayasından birkaçını zorla yakaladığı bir memlektten neden insanlar gün aşırı güruh güruh kaçıp geliyorlar ki?]⁶³

Diğeri: Emir Timur sefere çıktığında esas merkezi olan Maveraünnehr ve Semerkand gibi çok uzak yerlerden gelmek durumunda kalıyordu. Oysa bizim padişahımızın ülkesi sizin ülkenize bitişiktir.

Diğeri: Irakeyn, Azerbaycan, Fars ve Kirman'dan Hindistan sınırlarına kadar bütün topraklar bu padişahın tasarrufu altındadır. Emir Timur'un fethedemediği Sarî memleketini Allah'ın inayetiyle bizim padişahımızın nökerleri fethetti.

Diğeri: Şahrüh Mirza ve Cihanşah Mirza'nın bile feth edemediği Hürremâbâd Kalesi yanında Kürdistan ve Luristan da tamamıyla bizim padişahımızın tasarrufuna girdi. Gilânât⁶⁴ ve Rustemdâr⁶⁵ sultanları bizim padişahımıza boyun eğdiler. Şirvan hakimi de padişahımızın fedaisi ve güvenilir hizmetkarı oldu.

[**Diğeri:** Emir Timur'un düşmanı çoktu.⁶⁶]

Diğeri: Emir Timur'un ordusu piyadelerden oluşuyordu. Çoğuklukla da öküz ve eşeklere biniyorlardı. Onların ok sadakları bile keçedendi. Bizim padişahımızın ordusundaki atlar, bütün silah ve teçhizatlar o kadar çoktur ki Allah'ın inayetiyle hiç bir padişaha verilmemiştir. Emir Timur her gittiği yerde hendekler kazarak etrafına bir hisar çekiyordu. Bizim padişahımız da her gittiği yerde düşmanını uzaktan çevreliyordu.

Diğeri: Bu *muhibbin* Rum'a gittiği vakitlerde bütün reayası Hüdavendigâr'ın ecdadına dua ediyorlardı. Şimdi ise bunun aksine işitildiğine göre reaya vergiler yüklüyorlar ve yaşadıkları ülkelerinden göçürtüyorlar. Yeni uygulamalar ve bidatlar çıkarıyorlar. Önceden darü'l-eman olan yer şimdi uğursuzluk diyarı olmuş. [Fatih] atalarının iyi siretini değiştirmiş. Böyle şeyler duyuyoruz.

Diğeri: Emir Timur'un yanına gelen Cüci ümerası, Timur'un bir hakir kulu tarafından bile hürmet görmüyordu. Şimdi ise bizim padişahımız Cüci'nin bir nökerine bile hürmet gösteriyor. Emir Timur'un büyük ümerasına bahşettiği inamı, bizim padişahımız bir nökerine veriyor. Belki daha fazlasını; toprak, altın, kumaş, hilat, at, kemer, altın kılıç, katar katar deve, kaplar dolusu altın, gümüş, tam

63 Bu kısım sadece TSMA. E. 566-48'de yer alır.

64 İki Gilân: Gilân-ı Biyapas ve Gilân-ı Biyapiş.

65 Rustemdâr: Fuman ve Reşt.

66 Bu kısım da sadece TSMA. E. 566-48'de yer alır. Belgenin devamı olmadığı için bu bahis burada kesintiye uğramıştır.

teçhizatlı binek hayvanı gibi eşyaları inam olarak veriyor. Onları sürekli meclisine davet ederek sohbetlerde bulunuyor.

Diğeri: Rum'da ilk zamanlarda altının ayarıyla oynayıp değiştirmiyorlardı. Şimdi bir kaç zamandır değiştiriyorlar. Bu sebepten bütün Müslümanların malına, ırzına ve nefesine büyük zararlar erişiyor. Tokat [pazarında] hiç terazi yoktu, şimdi ise konuldu.

Diğeri: Bundan önce işitildiğine göre *Osmanlı* kafirleri esir ediyor ve kiliselerini yakıyordu. Şimdi öğrendiğimize göre bunu değiştirmiş ve Müslümanları esir edip mescitleri yıkıyor.

Devletin devamını isteyen bu zatın maksadı şudur: Hazret-i Hüdavendigâr'ın, atalarından bu yana bizim padişahımızla düşmanlığı yoktu. Şimdi bile durum önü alınmayacak bir mertebeye gelmemiştir. Hüdavendigâr, akrabası, halası çocukları olan Karamanoğullarına karşı merhametli olsun, onu kendi makamında bıraksın. Çünkü Karamanoğulları bu padişaha sığındılar. Böylece bu padişahı da böyle bir namus borcundan kurtarmış olurlar. Yaratıcının emaneti olan her iki tarafın halkları da refah ve emniyet içinde yaşamış olurlar. Artık iki taraf arasının düzeltilmesi, Müslümanlar arasındaki fitne ve fesadın kaldırılması bütün Müslümanlara vaciptir. Müslümanlığın ve devletin devamlılığını istemenin gerekliliğinden dolayı bu mektup yazıldı ki mazur görüle. Gerisini siz bilirsiniz. Baki selamlar.

Öz ■ Osmanlı ve İran dünyasında meşruiyeti için kıyasıya rekabet edilen Timur, 15. ve 16. yüzyıllarda her iki dünyada da çok farklı imajlarla tanındı. Güçlü mirası ve yenilmezliği Timur'u her iki dünyadaki mevcut imajının ötesinde üstünlük gibi bir başka tartışmanın daha temel figürü yaptı. Timur, kendisinden sonra Acem dünyasının temsilcilerinin Rumî dünyayla olan rekabetlerinde meşruiyetine sığınılan bir merci, güçlerin rakiplerinkiyle karşılaştırılmasında temel alınan bir kıstas olmaya devam etti. Bu makale kendilerini Timur'un mirasçıları olarak takdim eden Akkoyunluların, rakipleri Osmanlılara karşı üstün oldukları iddiasını Timur üzerinden dile getirme çabalarını ve bunun yankılarını konu edinir.

Anahtar kelimeler: Akkoyunlu, Osmanlı, Timur, Uzun Hasan, Fatih Sultan Mehmed.

Bibliyografya

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. DVN. MHM. d. 26, hkm. no. 78.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 566/48.

TSMA. E. 576/9.

TSMA. E. 698/56.

TSMA. E. 881/21.

TSMA. E. 11602.

Diğer Kaynaklar

Abubakr-i Tihârî: *Kitab-ı Diyarbakriyya*, I-II, haz. Necati Lugal-Faruk Sümer, Ankara: TTK Yayınları 1993.

Baykal, Bekir Sıtkı: "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Katî Mücadele Hazırlıklar ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması," *Belleten*, 21 (1957), s. 261-296.

Binbaş, İlker Evrim: "Structure and Function of the Genealogical Tree in Islamic Historiography," *Horizons of the World: Festschrift for İsenbike Togan*, ed. İlker Evrim Binbaş, Nurten Kılıç-Schubel, İstanbul: İthaki Yayınları 2011, s. 465-544.

Chann, Naindee Signh: "Lord of the Auspicious Conjunction Origins of the Sahib-Qıran," *Iran and the Caucasus*, 13 (2009), s. 93-110.

Emecen, Feridun M.: "İlk Osmanlı Kroniklerinde Timur İmajı," *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Timaş Yayınları 2012, s. 271-283.

Emecen, Feridun M.: "İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid," *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 43 (2014), s. 67-92.

Emecen, Feridun M.: "Cihangirliğin Yeniden İnşası: Sahib-Kıran Sultan Selim Han," *Yavuz Sultan Selim Han Dönemi ve Bursa*, ed. N. A. Günay, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları 2018, s. 26-44.

Fazl Allah İbn Ruzbihan Khunji İsfahani: *Tarih-i Alam-ârâ-yı Amini*, haz. Muhammed Akbar Ashiq, Tehran: Entesharat-e Miras Maktob 2003.

Feridun Ahmed Bey: *Münşeâtü's-Selâtin*, I-II, İstanbul: Matbaa-i Amire 1274.

Fleischer, Cornell: "The Lawgiver as Messiah: The Making of the Imperial Image in the Reign of Süleyman, *Soliman le Magnifique et son temps: actes du colloque de Paris, Galeries nationales du Grand Palais, 7-10 mars 1990*, *Süleymân the Magnificent and his time: acts of the Parisian Conference, Galeries nationales du Grand Palais, 7-10 March 1990*, ed. Gilles Veinstein, Paris: La Documentation française 1992, s. 159-177.

Fleischer, Cornell: *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1996.

- Forbes Manz, Beatrice: "Tamerlane and the symbolism of sovereignty," *Iranian Studies*, 21/1-2 (1988), s. 105-122.
- Genç, Vural: "Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokratu: İdris-i Bidlîsî'nin Şah İsmail'in Himayesine Girme Çabası," *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 46 (2015), s. 43-75.
- Genç, Vural: "Acem'den Rum'a": *İdris-i Bidlîsî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)*" (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Genç, Vural: "An Unknown Epistle of Idris-i Bidlîsî: Risâla dar 'İlm-i Qiyâfat," *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 51 (2018), s. 243-270.
- Ghiyas Al-Din b. Humam Al-Din Khvandamir: *Habib al-Siyar*, III, Tehran: Entisharat-e Khayyam 1380.
- İdris-i Bidlîsî: *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 3209.
- İnalçık, Halil: *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2017.
- İnalçık, Halil: *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481*, İstanbul: İSAM Yayınları 2010.
- İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)*, haz. Vural Genç, İstanbul: Bengi Yayınları 2011.
- Jalal al-Din Davvani: "Arz-e Sipâh-e Uzun Hasan," haz. İraj Afshar, *Majalle-ye Danışgêde-ye Edebiyat*, 28/3 (1335/1956), s. 26-66.
- Ma'alî: *Hünkârname*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK), no. 1417.
- Quinn, Sholeh: "Notes on Timurid Legitimacy in Three Safavid Chronicles," *Iranian Studies* 31/2 (1998), s. 149-158.
- Quinn, Sholeh: *Historical Writing During The Reign of Shah 'Abbas: Ideology, Imitation and Legitimacy in Safavid Chronicles*, Salt Lake City: University of Utah Press 2000.
- Subtelny, Maria Eva: *Timurids in Transition: Turco-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, Leiden-Boston: Brill 2007.
- Sümer, Faruk: *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara: TTK Yayınları 1999.
- Tâcîzâde Sa'dî Çelebi: *Mecmû'a-yı Münşeât*, haz. Necati Lugal, Adnan Sadık Erzi, İstanbul: İstanbul Fetih Derneği 1956.
- Tansel, Selahattin: *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, İstanbul: MEB., Yayınları 1971.
- Tursun Bey: *Tarih-i Ebül-feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Woods, John E.: "Turco-Iranica I: An Ottoman Intelligence Report on Late Fifteenth/Nineth Century Iranian Foreign Relations," *Journal of Near Eastern Studies*, 38 (1979), s. 1-9.

Woods, John E.: "Timur's Genealogy," *Intellectual Studies on Islam: Essays Written in Honor of Martin B. Dickson*, ed. Michel Mazzaoui, Vera Moreen, Salt Lake City: University of Utah Press 1990, s. 85-125.

Woods, John E.: *Akkoyunlular: Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, çev. Sibel Özbudun, İstanbul: Milliyet Yayınları 1993.

Yazıcızâde Ali, *Selçuknâme (indeksli tıpkı basım)*, haz. Abdullah Bakır, Ankara: TTK Yayınları 2014.

